

UDK 821.163.6.09 Jurčič J.

Matjaž Kmecl

Ljubljana

ZGODNJI JURČIČ KOT 'ZAPISOVALEC' IN VEČERNIČAR

Besedilo je odlomek iz monografije o utemeljitelju sodobnega slovenskega pripovedništva Josipu Jurčiču in se dotika predvsem njegovega začetnega 'zapisovanja' ljudskih pripovedi. Izluščiti želi posebnosti tega početja in markirati prehod v avtorsko naracijo.

The article is a chapter from a monograph about the founder of the contemporary Slovene narrative prose Josip Jurčič. It mainly touches upon his initial »recordings« of folk tales. It attempts to isolate the specific features of this activity and to define the transition to authorial narration.

Ključne besede: zapisovanje, ljudska pripoved, drugačnost, večernice, gosposko-meščanska pripoved

Key words: recording, folk narrative, dissimilarity, rural popular literature, aristocratic-bourgeois narrative

Po začetniški navadi in narodno-romantičnih nazorih svojega časa je Josip Jurčič slovstveno začel z »zapisovanjem« ljudskih pripovedi, ki jih je pošiljal Antonu Janežiču v Celovec. Prva takšna, objavljena v Slovenskem glasniku, je bila *Pripovedka o beli kači* (1861), zvečine pa jih je v natis razpošiljal šele kasneje, ko si je že utrdil literarno ime, oziroma so sploh ostale v rokopisu; vsega skupaj jih v nobenem primeru ni bilo prav veliko – z odlomki manj kot dvajset.

Na prvi pogled so to »zapisi«, kakršnih se je dotlej v različnih časopisih od *Novic* oziroma njihovih literarnih strani preko *Slovenske čbele* (oziroma *bčele*) do drugih pomarčnih časnikov in začetnih književnih revij ter izpod različnih peres nabralo kar nekaj; vsi so nastajali v znamenju romantičnega prepričanja, da se iz ljudskih pripovedi kaže narodna individualnost in da je torej takšno zapisovanje potrebno, s tem pa tudi zaslužno. Jurčič sam je v opredeljevanju narodnih pripovedi in pravljic 1865 izrecno izrazil (ponovil) misel, da je v njih naslikan obraz in značaj naroda, njegovo mišljenje, njegova poezija.

Jurčičeva zgodnja drugačnost. – Je pa v njegovih »zapisih« glede na druge tovrstne izdelke iz tistega časa nekaj izvirnih posebnosti, do katerih kaže biti pozoren – iz njih je mogoče namreč prav razločno razbrati najzgodnejšo drugačnost. – Naj ostane ob strani znano razpravljanje, ali gre res le za zapisovanje ali pa za literarno učinkovito in pregledno reorganizacijo bolj ali manj netektoničnega ljudskega pripovedovanja, torej za avtorsko dejanje – resnica je pač nekje na sredi in jo je Jurčič z neko opazko v sočasnih *Spominih na deda* (1863) tudi precej izrecno opredelil: 'Tako so mi pravili ded; jaz pa sem si naslikal v mladi fantaziji ...' (torej naj bi bila vmesna stopnja med dedovim pripovedovanjem in končnim »zapisom« osebna domišljajska predstava; zapisovalčev fantazijski eidetizem). – Bolj zanimivi in napovedovalni sta že od vsega začetka dve drugi stvari: najprej izbira/odbira pripovedi; in potem še način, kako jih po-pripoveduje oziroma »zapisuje«.

Odbiranje. – Pregled njegovih ‘zapisov’ razmeroma jasno pokaže, da ga niso toliko privlačile (pre)domišljajske pravljice, čeprav naj bi bile po njegovi veri mnogo bolj razširjene od stvarnejših pripovedk – saj da imajo ljudje – povsod – domišljijo ..., nimajo pa povsod imenitnih oseb ali krajev, ki bi ostali zgodovinsko znani v narodnih ustih in pripovedkah. O Slovencih je v posebnem spisu (*O slovenskih narodnih pripovedih in pravljah*, 1865) sploh zatrjeval, da kaj prida pripovedk vse do turških časov v 15. stoletju sploh nismo imeli – ker da ‘naša zgodovina za te stvari ni bila najbolj primer-na – izgubili da smo se v kolobarju med drugimi narodi. – Pa v petnajstem stoletju je prilomastilo ljudstvo, po neusmiljenosti in krvoločnosti popolnoma vredno Hunov ali Psoglavcev, čez južno mejo, namreč Turki. Ker je dežela dve sto let trpela pod njimi, ima skoraj vsak kraj na Slovenskem, vsaka vas svoje pripovedke iz tistih časov ..., veliko pa jih je, ki imajo snov namešano s čeznaravnostjo ...!

Ko se je prav tisti čas navdušil še za Walterja Scotta in njegove ‘zgodovinske’ naracije, je raje začel naglo spočenjati »scottovske« pripovedi, kot prvo v nizu *Jurija Kozjaka*.

Vendar niti pravljic – etnoloških bajk z ljudskim razumevanjem in razlaganjem sveta ni zgolj ureditveno ‘zapisoval’: morda o beli kači-kačji kraljici, o rojenicah, o angelu. – V že omenjenem programskem razmišljanju iz leta 1865 je sicer našteval še morske dekllice, žalik žene, hudobne škrate, divje može, vedeže in druge bajeslovne postave, izrecno ‘zapisal’ pa ni nobene takšne.

Godčevstvo. – Pomembno odbirno merilo pri ‘zapisovalskem’ Jurčiču je bila dovtetnost za veselo ljudsko zvijačnost, s kakršno naj bi preprosti ljudje za šalo obvladovali nadnaravne, zvečine neprijetne prikazni; privlačila ga je logika duhovitih nesmiselnosti (oksimoron) v preprostem mišljenju, okusu in s tem tudi pripovedovanju. Zdi se, da ga je torej še posebej veselilo tiste vrste ljudsko izročilo, ki ga ponavadi imenujemo godčevsko in ki je do ne tako davnega časa ostajalo zunaj literarnozgodovinskega zanimanja.

Že v letu Jurčičevega rojstva (1844) je sicer Matija Majar Ziljski godčevstvo poudarjeno omenjal med različnimi drugimi vrstami ljudskega slovstvenega besedovanja (noviški prispevek *Nekaj od Slovincov*), vendar se slovenske slovstvene zavesti dolgo ni prav hotelo »prijeti«:

‘V večernih družbah si kmetje pripovedujejo razne reči za kratek čas; kdaj kake lepe povesti ali kako godcevo ... Naj ... še tako rezo govore, vse pri priči umolkne kakor polh in poslušaj kakor zajec, kadar se kdo oglasi rekoč: jaz bom nekaj povedal. Njihove povesti so lepe; ne najdeš jih v nemških, ne v latinskih, ne v grških bukvah. (Torej naj bi bile izvirne in s tem kulturno identifikacijske.) – Smešne pripovedke se imenujejo godceve in to za tega voljo, ker jih pri svatbah ali ženitvah besednik, obično kak godec pove, da je kaj za smeh. Tudi smeje si zamoreš kaj pametnega izbrati iz godceve, ako ravno je le basen (izmišljena pripoved, op. M.K.) godceva’.

– Kot primer je Majar dodal srednjeevropsko znano šalo o »prekletih grabljah« z narodno in družbeno, po svoje krpanovsko poanto: preprost in umen slovenski kmet naj bi bil pametnejši od še tako imenitnega tujega gospoda – ter pripisal: »Kadar kaj takega poveš, gre vse v smeh. To je godceva.«

Seveda se je mogoče zdaj spomniti tudi Levstikovega večkratnega omenjanja godcev in razmišljanj v *Popotovanju* 1858, kako da ima ljudstvo rado šalo in kako bi ‘jako

ustregel, kdor bi znal resnico zavijati v prijetno šalo'. – Jurčič, ki je bil v mnogočem zares Levstikov »učenec«, kakor radi drug za drugim poudarjajo literarni zgodovinarji še od njunih časov naprej, je – zdi se – bil istega prepričanja že od svojega najzgodnejšega pisateljjevanja naprej, in to ne glede na Levstika. Všeč mu je bilo na primer, kako je po ljudski domišljiji in zvižčnosti star vojščak hudičem kremplje zatolkel v vrata in kako si je pridobil svoj kot v nebesih; ali pa trije bratje, ki so vragu služili in goljufivega krčmarja v pekel spravili; ali pa angel, ki ga je Bog poslal na zemljo duše pridobivat in je bil po kmečko zvitejši od fajmoštra. Všeč so mu bile tudi šegave pripombe, ki jih je k osnovni zgodbi lahko dodajal; v »zapisu« *O nadlogi* nanese, da Turek kupi od bogatega kmeta njegovo lepo ženo za tisoč goldinarjev, pripovedovalec/ »zapisovalec« pa k temu doda opazko, »če je kakova baba toliko vredna«; kuštrasto, nagrbano, križemgledo babo na drugem mestu ljudsko šaljivo, po Levstiku robato imenuje »klepišček« – in podobnega več, kar vse je mogoče pripisati pač godčevstvu in Jurčičevi naklonjenosti godčevskemu izročilu. Še najmanj je bil občutljiv za moralizem, o čemer jasno priča apokrifna zgodba o svetem Gregorju ali pa ponavljanje incestnih motivov.

Kako je 'zapisoval'. – Opazna posebnost njegovih zgodnjih »zapisov« ljudskih pripovedi je scenarnost oziroma uprizoritvenost pripovedovanja, polna mimetičnost. V zapisu je najlaže in najhitreje prepoznavna iz premo-govornih dialogov; pripoved *O angelu* je na primer od začetka do konca en sam dvogovor; pripovedovane osebe niso poročevalsko povzete, temveč stopajo – vsaj navidezno – samostojno pred bralca.

Pojav skriva v sebi filozofijo, ki je bila takrat že nekaj časa evropsko aktualna: temelj vsega in še posebej literature naj bi bil človek kot neodvisen, svoboden in enkraten posameznik; torej naj ne bi bil posplošena figurica iz božje črede, brez imena in priimka, samo bitje po volji Gospodovi, kakršno se je redno pojavljalo v dotlejšnjem slovenskem slovstovanju (prim. na primer Ciglerjeve povesti ali Veritijeve alegorije), temveč nekdo z lastno neponovljivo usodo in dejavnostjo, osebnimi odločitvami – tako da nad njim vsaj navidezno nima nihče pravice, tudi pripovedovalec ne.

Na zelo rudimentarni, pa vendarle opazni ravni je torej že pri zgodnjem Jurčiču šlo za nekaj, čemur bi bilo mogoče reči zaznamovanost z romantičnim, mladoevropskim subjektom. Literarne osebe so sicer ustvarjene po avtorjevi volji, vendar vsaj po videzu sploh niso avtorjeva domena; če drugega ne, mora pripovedovalec v mimetiziranju upoštevati njihovo individualno osebnostno logiko, in pa seveda tvarno, čutno tukajšnjost, tako imenovano imanenco oziroma njeno logiko.

Vrstna raznoternost. – Pozno poleti 1863 je Bleiweis Jurčiču v *Novicah* objavil ciklično kompozicijo štirih ljudskih pripovedi pod skupnim naslovom *Spomini na deda*. V podnaslovu je mogoče brati, da gre za 'pravljice in povesti iz slovenskega naroda', torej še zmeraj za »zapis« ljudskih pripovedi, vendar zdaj izrecno različnih vrst.

Spis je zanimiv z različnih strani. – Najprej že zaradi uvedbe novega pojma, poleg pravljic in pripovedk še povesti. – Takratni slovenski pisci so ob vsem drugem namreč orali še terminološko ledino in so različne vrste pripovedi morali jezikovno smiselno poimenovati. Pri tem so se zvečine opirali na elementarno etimologijo: *pravljica* jim je pač bilo nekaj, kar se bolj ali manj poljubno, domišljijsko pravi; *pripovedka* naj bi širila védenje, z njo vemo nekaj po nekom in sporočamo naprej s pri-po-vedenjem; za *povest* pa se zdi, da je prav takrat začela postajati povzemajoča označitev za vse

pripovedno (kot v nemščini *Erzählung*, le da se je besede tako pri Nemcih kot pri nas hitro oprijela konotacija literarne preprostosti; pri nas zlasti z mohorjansko prakso, ki se je iz značilnih нравstvenih oziroma kar moralističnih razlogov izogibala noveli in romanu). Nekaj časa in zlasti na vzhodu Slovenije so za epiko sicer uporabljali poimenovanje *basništvo*, *pripovedovati* = basnati (Macun in drugi), vendar je razmeroma kmalu prevladalo pripovedništvo, basen pa se je umaknila v pomenski rezervat, v katerem ostaja še danes. – Prav zelo dosledne poimenovalne razlikovalnosti pa ni gojil nihče, raje so reč prepuščali priložnostim.

V *Spominih na deda* je Jurčič skladno s svojo navado, ki jo je vlekel še daleč v naslednja leta, da je namreč pripovedne postopke sproti komentiral, razlagal in ponazarjal, navedel najprej snovi, ki so ga – pač po dedovem pripovedovanju – zanimale: pripovedovali so (ded) ‘ven in ven, kaj se v tem in tem kraju od »njega dni« pripoveduje, kaj so sami doživeli in kaj se je v starih časih godilo. – Zlasti so radi pripovedovali pravljice in pripovedke’. – Razumeti/povzeti je mogoče, da so mu kot pisatelju utegnile torej biti splošno privlačne snovi iz pravljичnega izročila, iz zgodovine in iz osebnih izkušenj – in res je mogoče v njegovem pisanju slediti predvsem tej trojici snovnih virov; pravljичnosti sicer samo obrobno, toda vendar tudi, pač kot slikovitemu in nezanemarljivemu dodatku; zgodovini in osebni izkušnji pa poudarjeno: že v *Juriju Kozjaku* (zgodovina) in nekaj kasneje v *Desetem bratu* (osebna ljubezenska in socialna izkušnja, čeprav seveda ne več dedova).

Nadaljnja zanimivost in novost, ki se uvršča v način oziroma zgodnji slog Jurčičevega »zapisovanja«, je bil pripovedni okvir, s kakršnim je zdaj obdal oziroma uokviril svoje »zapise« ljudskih pripovedi. Uredniki zbranih del ugotavljajo v tej zvezi naglo in sistematično stopnjevanje avtorske mimetičnosti: okvirni del *Spominov na deda* ni več namreč niti formalno le »zapis« nečesa, kar naj bi bili pripovedovali drugi, temveč je literarno domišljjski prikaz tega, kdaj in kako naj bi »ded« pravil svoje zgodbe.

Smiselno je dodati, da je bila neizrecna in vendar pomembna funkcija takšnega okvirjenja krepitev empirističnega realizma; še tako stvarne ljudske pripovedi so namreč bolj ali manj temeljile na bajanju, na neizkušenski, »samovoljni« domišljiji; novodobna »eksaktna« pamet jim ni bila po meri, v njih je bilo vse polno reči, ki so bile sicer mogoče poetične, vendar skrajno neverjetne, skregane z naravoslovnim umom – pač izmišljene. Ker pa jim je novodobno slovensko prepričanje pripisovalo posebno pomembnost, pač kot nekakšni narodno duhovni legitimaciji, so jih na eni strani pridno zbirali in zapisovali, na drugi pa so ob njih v isti sapi opozarjali, da gre res samo za »zapise« ljudskih duhovnih tvorb; če drugega ne, so v podnaslovu ali v uvodnem vzožju zapisali, kje, kdaj in kdo je zadevo povedal, od koga in v kakšnih okoliščinah so jo slišali. Podpisani zapisovalci – ni šlo namreč samo za Jurčiča – so s tem mimogrede sporočili, da sicer uživajo v lepoti in domišljjskosti ponujene pripovedi in jo zato tudi posredujejo dalje, kot šolani sodobni ljudje pa da ji ne morejo verjeti, ker da vedo o svetu pač več in drugače. – »Ded« pri Jurčiču je bil po takšni logiki posebljenje ljudskega duha, ki nevednost nadomešča z etiološko domišljijo; mali »Jožek«, ki je celo kot gimnazijec distančno pisal »spomine« nanj, pa je tem pripovedim dodajal stvarne razlage, se celo izrecno skliceval na drugačna mnenja šolanih ljudi, duhovnikov in zdravnikov, ki naj bi po zapisanem ljudskem reklu »znali več kot hruške peči«.

Iz natančnega povzemanja dedovih pripovedovanj in hkratnega prikazovanja okoliščin, v kakršnih naj bi pripovedoval, se je torej že pri najzgodnejšem Jurčiču krepil nekakšen rudimentarni, reportažni realizem. – Ni odveč ponovno opozorilo, da si je – čeprav komaj opazno – podoben postopek omislil tudi Levstik za *Martina Krpana*, pripoved naj bi mu namreč »enkrat v nedeljo popoldne ... v lipovi senci« pravil ljudski Močilar: realizem *Martina Krpana*, o njem pišejo kot o brezpogojnem dejstvu domala vsi literarni zgodovinarji, je v celoti določen s to kratko uvodno pripombo – povest je sijajna-realistična imitacija ljudskega pripovedovanja; njen estetski in vsakršen siceršnji učinek izvira iz igre med ljudsko domišljijskim pojmovanjem in (večvednim) empirističnim védenjem bralca.

Že bežen pregled *Spominov na deda* pokaže v tem smislu, da se je pravljíčnost v njih izdatno umaknila, zrelativizirala; zgodbe so sicer še zmeraj zanimive in v osredju, toda zdaj so predvsem zelo različnih tipov: prva, o zakrpani Višnji gori in raztrganem Žuženberku, je več kot očitno in brez preostanka godčevska, s kakršno naj bi se šalili prebivalci dvoje bolj ali manj sosednjih krajev; v drugi, *Pozimski večer na slovenski preji*, je pravljíčni grozljivki dodan popis aktualnega dogodka o zmrznjenju možačaste in prepogumne ženske ter stvarna razlaga tega dogodka – s prikritim poudarkom, da strahov ni, ne v človeški ne pasji ne kakšni drugačni podobi; v tretji, *Jama, po kateri se pride na drugi svet*, je ob pravljíčskem nastavku mogoče vsaj zaslutiti tudi ljudsko pol-šalo na račun gospode-stiških menihov in na drugi strani ljudskih predstav o nara-vi zemlje (skozi podzemsko luknjo naj bi se namreč prišlo na nasprotni, ameriški del Zemlje; »kitajski sindrom«); v četrti, *Kaj se v Križmanovem prerokovanju poveduje o Kralju Matjažu*, gre za različico bajk o spečem kralju Matjažu in različnih prerokovanjih, ki da naj bi jih stari kmetje imeli še zapisana, pa so se porazgubila. – V vseh štirih se več kot očitno pozna predvsem piščevo veselje do imitiranja slikovite kmečke govornice; v njih je ničkoliko šaljivosti, rekel, izvirnega besedja, namigov in podobnega – vse vsaj nekoliko v načinu Levstikovega Krpana.

Naj ponovim: v literarni zgodovini se sicer skoraj brez zadržkov piše o tem, česa vsega se je Jurčič pri svojem starejšem in avtoritativnem prijatelju Levstiku naučil; skoraj naj ne bi bilo Jurčičeve pripovedi, ki ne bi tako ali drugače bila plod Levstikovih navodil in nasvetov. Kjer pa je bil Jurčič resnično »njegov«, so bile prav te zgodnje, »zapisovalne« pripovedi; kot da se je v njih dosledno ravnal po Levstikovem zatrtjevanju: 'V narodu je snovi dovolj, zlasti za šaljivo pisanje...'

Že 1861 je začel snovati, 1863 pa tudi pisati in 1864 objavljati še eno strukturno precej podobno ciklično povest – *Jesensko noč med slovenskimi polharji*. Začetno pobudo zanjo naj bi bil dobil v različnih zgodovino-pisnih člankih o nenavadnosti poljšjega lova na Kranjskem (od Abrahama a Santa Clara in njegove poldrugo stoletje stare pridižne hvalnice Kranjski preko Valvasorja ali Matthioliusa do sodobnikov Kordescha, Coste in drugih; prim. op. k JZD.) Po teh popisih se mu je zazdela snov tako imenitna, da se ji je sklenil posvetiti še sam, seveda pa na sebi lasten, šegavo pripovedni način: bolj kot načini poljšjega lova so ga namreč pritegnili lovci, vsaj največji posebneži med njimi; in pa seveda njihove pripovedi, s kakršnimi naj bi si pri nočnem čakanju na ulov krajšali čas. – Prva od zapisanih zgodb resda še govori o polhariji, o obkolpskem brodniku, kako da je sredi noči s čolnom čez vodo prevažal množico poljšjih živalic skupaj z

njihovim peklenskim gospodarjem, že druga pa nima s polhi nobenega opravka več in je pripoved o tako imenovanem vojaškem begunu – kmečkem fantu, ki so ga ulovili za vojaško službo. – Z njo pa je objavljanje te polharske pripovedi (še zmeraj seveda v Janežičevem *Slovenskem glasniku* 1864) nenadoma in brez kakršnegakoli pojasnila prekinil. Uredniki JZD sklepajo po nekem njegovem starejšem načrtu, zapisanem v osebni beležnici 1861, da je kljub videzu zaokroženosti pripoved le torzo.

Lahko pa s precejšnjo verjetnostjo ugibamo o vzrokih za tako nenadejan in nagel konec: vložena »polharska« pripoved o vojaškem begunu se je očitno mlademu pisatelju in tudi Janežiču zazdela tako zelo zanimiva, da je Jurčič pripovedno hipoma »potonil« vanjo in morda sklenil »polharijo« prihraniti za kak drug trenutek; za povrh je med tem prišel še uspeh z *Jurijem Kozjakom* in tako je na jurčičevsko eruptiven način začela naglo nastajati druga velika Jurčičeva zgodnja povest *Domen*. Vložena povest o vojaškem begunu v *Jesenski noči med slovenskimi polharji* se zdi skorajda nekakšen sinopsis zanjo.

Seveda se je ob njej mogoče spet spomniti Levstikove uvrstitve vojaške tematike med literarno-snovne možnosti; v *Popotovanju iz Litije do Čateža*, 1858, namreč bere mo: 'Vsa naša dežela pripoveduje še dandanes, kako so nekdaj lovili mlade moške in dajali jih po sili na vojsko', toda težko si je predstavljati, da bi pripovedno tako zelo radoživ in radoveden mož, kakršen je bil mladi Jurčič, ne bil tudi brez Levstikove programske omembe pozoren do množice tovrstnega ljudskega izročila; z njim je bil dobesedno vsakodneвно obkoljen.

Nagel literarni uspeh. – Jurčič je 1864 obiskoval sedmi razred ljubljanske gimnazije. S šolo je zamujal, ker naj bi ga njegov prvi učitelj na Krki nič ne naučil in ker naj bi šele devetleten in po drugem všolanju, šolsko uspel – četudi se zdi nenavadno, še posebej ker je bil kasneje večkrat odličnjak ali pa vsaj »neproblematičen« učenec oziroma dijak. Toda skoraj ni bilo tiste čase kmečkega bistroglavca, ki ne bi bil zamudil vsaj enega šolskega leta samo zato, ker ni od doma prinesel prav nikakršnega znanja nemščine, učni jezik pa je pač bila nemščina; preden se je je dovolj priučil, je mimogrede minilo leto. – Tako v razredu sicer niti ni bil med najstarejšimi, vendar tudi med najmlajšimi ne in niti ne med kako posebej izstopajočimi.

Sošolci so se ga kasneje spominjali kot 'mirnega, krotkega, blagega značaja, kot navadnega, preprostega, skromnega kmečkega dijaka, ki je bil vdan svojim revnim staršem; čedne obleke si ... ni mogel omisliti. Talenta je imel gotovo precej, pa hudo veliko se ni učil šolskih predmetov'. Držal naj bi se bolj doma in veliko bral. Če je bila pa družba zanj, je bil pa tudi zelo zgovoren in zvedav. 'Ugajali so mu brihtni možakarji, iz njihovih govoric je posnel snov za svoje spise. – Bral je večidel Walter-Scotta, nemško, iz angleščine prestavljeno. Ko je odstavek prebral, je premišljeval in v zvezek gledal, kakor bi imel poseben namen, se kaj naučiti'. Sploh naj bi veliko bral – posebno angleško klasiko. Gorel je za napredek slovenščine v literaturi, pa tudi v politiki. – 'Imel je rezek glas, kakor bi bil hripav. Bil je širokega, bledega obraza, dolgih las. Ker je imel že kal bolezni v sebi (jetike, drugi so prepričani, da ne), kadar je pljunil na vrtu, je pogledal, če je v pljunku kaj gnoja in krvi. Zato je bil še bolj resen, malokdaj se je nasmejal. Gledal je, kako s(m)o keglali, a sam ni igral. Laži ni trpel. Sam ni bil pevec. – Nikdar ni klel, kvantal, nikdar plesal ali nedostojno se obračal. Zato

je bila splošna sodba: 'Pajštbarjev Jožek bo gospod.' Pripraven ni bil za kaj igrati in nastopati moški in dostojno'; – ni bil dober govornik – torej tudi igralec ne; kot igralca so se ga branili – takrat se še ni proslavil s Kozjakom, nastopal je pa tudi tako, da niti eden ni slutil, da je sploh česa na Jurčiču; ob priložnosti so mu namenili statistovsko vlogo stražnika, ki jo je odigral tiho in nepremično, to pa je bilo tudi vse (po Aljažu, Špendalu, Sajetu, Zupanu).

O Juriju Kozjaku kot začetku in pravzorcu večerniške povesti. – Potem pa je nepričakovano in za vse bolj ali manj presenetljivo zaslovel z Jurijem Kozjakom; takoj nato še z Domnom.

Ni neznačilno, da je prvo od omenjenih pripovedi objavil pri Mohorjevi družbi in drugo v Slovenskem glasniku; oboje je sicer urejeval isti mož, izjemni literarni organizator Anton Janežič, toda obe objavljalovski možnosti je urednik natančno ločeval po namembni javnosti: Mohorjeva družba je z besedili zalagala preprosto, največ kmečko občinstvo, Slovenski glasnik pa je bil kot literarna revija namenjen mladi slovenski protomeščanski publiki. Za Mohorjevo družbo so bile zlasti nekatere ideološke in vzgojne zahteve ostrejšje kot za revijo. Tako vodilni mohorjani takrat v literaturi še zlepa niso prenesli ljubezenske snovi, ker bi utegnili vabiti v greh; meščanskega pojmovanja sveta pa si brez nje preprosto ni bilo mogoče misliti, ker se v njej na najdaljnosežnejši način izpričujejo individualnost, osebna volja, naturnost in sploh tosvetna človekova moč in nemoč, vse tisto, na čemer se je utemeljevala novoveška 'buržoazna' družba. – V letu 1864 je torej mladi, sicer še zmeraj 'zapisovalski' Jurčič skoraj hkrati zasnoval dva tipa sodobne slovenske pripovedi: poljudno/mohorjansko ter meščansko izobražensko; oba je ponudil v dvoje dovolj markantnih, prelomnosti primernih in zapaženih besedilih.

Do danes ostaja nesporno, da je z *Jurijem Kozjakom* napisal nekakšno etalonsko večerniško pripovedno besedilo.

Znano je, v kakšno krizo se je Mohorjeva družba pogreznila že takoj po svojem rojstvu 1851: od znosnih začetnih 978 naročnikov knjižne zbirke je do 1859 uplahnila na 263 kupcev; grozilo je, da se bo, komaj rojena, sesula. Na splošno je obveljalo, da je njen knjižni program suhoparen, še posebej širši javnosti neprivlačen in da bo sicer sijajno zasnovanega podjetja brez temeljite preobrazbe čez noč konec. 1858 je pri Janežiču, ki je bil ob vsem drugem tudi eden osrednjih mož MD, v Slovenskem glasniku izšel Levstikov že mnogokrat omenjeni potopis *Popotovanje iz Litije do Čateža* in v njem razčlenitev ljudskega okusa. Ker je Mohorjeva družba že od Slomškovih programskih zasnov naprej s svojim založništvom merila na kar najširše, bolj ali manj neizobraženo in preprosto bralstvo, ji je seveda Levstikova razčlenitev prišla kot naročena. Einspieler, Majar, Janežič in drugi vodilni celovški možje so zato hkrati s praktično reorganizacijo družbe poskrbeli še za njen programski zasuk, kar precej v levstikovskem duhu.

Zgovorno oprijemljivo in trajno znamenje tega zasuka je bila serija 'slovenskih večernic' kot »lažjegak«, vzgojno-kratkočasnega berila, ki naj bi zlasti slovenskega kmeta vsaj na vsakega pol leta oskrbovalo z »zgodbarskim« pisanjem; »dobri nauki v obliki kratkočasnih zgodb – se pač – preprostega človeka bolje primejo«, ali pa po Krištofu Schmidu v neki njegovi pripovedi: »Ta in drugi dobri nauki so v zgodbi glavni namen, vse drugo naj služi le za to, da ... napravi nedolžno veselje«. – V istem duhu so s posebno uvodno besedo pospremili tudi izid prvega zvezka 1860: 'Naj bi jih v vsaki hiši, bodisi

nizkega ali visokega slemena, prijazno sprejeli in z veseljem prebirali v svojo časno in večno srečo! Pripovedovale bodo vesele in žalostne dogodke iz življenja človeškega, kako Bog vse dobro plačuje, vse hudo pa kaznuje; razkladale bodo prečudno usodnost in previdnost božjo, ki je v svoji nezapopadljivi skrbi za blagor človeškega razgrnila po vsem svetu brez mere koristne lepote in v življenje poklicala brez števila večjih in manjših stvari, da bi služile človeku v korist in v razsvetljevanje; kazale bodo Slovencem pot, po kateri naj hodijo, da bodo srečni časno in večno, in kako naj obračajo božje dari, da bodo po njegovi sveti volji vedno napredovali v svojem gospodarstvu in v drugih potrebnih vednostih'.

Na prvi pogled je po teh besedah vse skupaj videti še zmeraj zelo arhaično, versko vzgojno oziroma služnostno naravnano, toda občutljivejši premislek opozarja na prikrite, pa vseeno dovolj opazne imanentistične, praktične poudarke, vse noter do »napredovanja v gospodarstvu« – in seveda tudi na odločitve za fabulacijsko privlačnost oziroma bralčevo ugodje, ki naj bi mu večernice služile. Ne nazadnje je vsaj dvakrat izrecno omenjena tudi »časnost«, torej tukajšnjost, minljiva in hkrati neponovljiva določnost in enkratnost, ne samo nebeška oziroma onstranska transcendenca. Takšna »časnost« je bila izkušensko in praktično mislečim kmečkim glavam zagotovo mnogo bližja od različnih eksempličnih alegorij, četudi so bile še tako slikovite in v dotedanji slovstveni produkciji še tako udomačene.

Prelistavanje prvih večerniških zvezkov ne pokaže bogve kako privlačne in nove podobe; nekaj več poučnosti in nekaj malo bolj zanimivih svetniških življenj(episov), kakšne bolj ali manj spretno verzifikacije in ne kaj dosti več. – 1859, torej že naslednje leto, pa je Levstik poskrbel še za dodatno razlago priljubljenosti Ciglerjeve povesti *Sreča v nesreči* in ob njej precej natančno odprogramiral, kakšna da bodi »povest za ljudstvo«. Vendar niti to ni še dosti pomagalo – mož, ki bi kaj takega zmožel, se pač vsaj prvi hip ni našel. Jurčič je za mohorjanski Koledarček kmalu potem sicer prispeval povestico iz kmečkega življenja *Prazna vera* (KMD za 1864, 1863), toda kakšna sočna in prehudo privlačna pripoved to ni bila. – Mohorjeva družba se je – na drugi strani – vseeno začela lepo krepiti, število članstva se je naglo vzpenjalo proti 3000, »prijela se je«, skladno s tem je rasla tudi njena denarna moč, začela je razpisovati ne prav zelo skromna vsakoletna družbena darila za najboljše in najbolj sprejemljive literarne in siceršnje spise; na ta način je pač želela dodatno spodbuditi ustrezno pisateljvanje. – Revnega dijaka, kakršen je bil Jurčič, je seveda ob vsem drugem privlačila tudi takšna honorarna oziroma denarna stran početja. – Bil je pozoren že na družbin razpis 1862 (beležnica), natečaja naslednjega leta (1863) pa se je resno oprijel.

Razpisno besedilo, ki je izšlo v SG, uredniki JZD sicer precej podrobno navajajo, je pa tako značilno, da ga ni odveč povzeti še enkrat: 'V omiko slovenskega naroda in povzdigo domače književnosti razpisuje družba sv. Mohorja za leto 1863 tale darila: a) sto goldinarjev za najboljšo izvirno pripovedko, kateri bodi predmet, če je le mogoče, vzet iz domačega življenja slovenskega naroda ...; b) trideset goldinarjev za najboljšo zgodovinsko, krajepisno ali narodopisno črtico (npr. kako zgodbo iz turških ali francoskih vojsk na Slovenskem, životopis kacega slovečega domačina, popis kake božje poti itd.); c) trideset goldinarjev za najboljši natoroznanski ali gospodarski spis ... Vsi ti spisi naj bodo pisani prav po domače, lahko umevno in zanimivo, da bodo služili odraščeni

mladini in kmetu v poduk ali pošteno razveselovanje. Pripovedka naj obsega vsaj tri – štiri, druga dva spisa pa vsaj eno tiskano polo majhne oblike družbenih bukev.'

Zdi se, da pa je tudi brez takega vabila in vsega drugega isti čas v mladem pisatelju dozorela zamisel o kvazi-zgodovinski pripovedi po Scottovem vzoru in modi – vsaj 1861 je namreč v nemških prevodih odkril tega škotskega pripovednika, baroneta Waverleya (imenovanega tako po naslovu njegovega prvega uspešnega, sicer anonimno priobčenega romana), »disidentsko nespodobnega« in izjemno uspešnega utemeljitelja nove »zgodovinske« naracijske mode, ter ga hlastno prebiral, kolikor mu ga je le prišlo pod roke (v beležnici iz tistega časa ima omenjene *Nevesto iz Lammermoora*, *Redgauntlet*, in *Midlothiansko srce*).

Scottovstvo. – Naložil si je vznemirljivo nalogo: pripeljati k Slovencem scottovstvo kot evropsko pandemično literarno gibanje in ga v njegovi plebejski privlačnosti ponuditi mohorjanskim bralcem – čeprav so bili ti socialno in recepcijsko še precej niže od Scottove neplemiške ciljne publike. – Kot bister mlad mož je znal razbrati osnovne zahteve družbinih urednikov: da mora biti pripoved privlačna, vzgojna (versko, pa tudi domovinsko ali kar narodno) in seveda poučna, da bralci ne zapravljajo časa s sámim nekoristnim »marjanjem«. Precej dobro je očitno čutil, da mora pri tem kreniti na povsem neutrto pot; nekaj malega se je že lahko ravnal po sicer precej gostobesednem Ciglerju, prav veliko pa ne: *Sreča v nesreči* se je ob vsej slikoviti zgodbi vendarle še zmeraj prepokorno podrejela eksemplični logiki; razgibana fabula, na kateri temelji, se je svoječasnemu piscu zdela potrebna bolj za ponazarjanje in veliko manj kot samolastna privlačnost (prav zato brzokone ni bil Cigler v Jurčičevem času niti približno več tako uspešen; ko je ohrabren z Levstikovo hvalo 1863 in 1866 poslal v javnost dvoje novih pripovedi v stari maniri, *Deteljico* in *Kortónico*, ni bilo skoraj nobenega odmeva). Seveda Scottov način pripovedovanja preštrleče didaktike že tako in tako ni prenesel in Jurčič je že brzokone kar po njem zaznal, da mora vzgojnost in poučnost precej odločno odriniti ob stran. Bralca mora kar najmočneje ponesti slikovitost dogajanja, šele potem sta lahko vzgojna in poučna imputacija sploh dovolj učinkoviti.

So ga pa tako Scott kot Cigler in na programsko kritični ravni tudi Levstik prepričevali, da mora po snov v domačo preteklost in v domače kraje; da naj fantazijske pravljice potisne v rob, čeprav utegnejo biti še tako narodno identifikacijske, ter da mora biti pripoved utemeljena na dovolj dramatični, razgibani, verjetni in primerno »razdrasani« zgodbi, z značaji, vzetimi iz ljudstva, vsaj njihovimi imitacijami.

Ko je pretehtal nazore mohorjanskih urednikov, je lahko hitro ugotovil, da utegne biti zanje še mnogo bolj od francoskih vojn zanimiva snov turških plenilskih pohodov izpred nekaj stoletij; ne le da je bilo ljudsko izročilo o njih še nadvse živo in da so ljudje vsepovsod po deželi kazali različna otipljiva pričevanja iz tistih časov in dogodkov, še mnogo bolj se je za naloge Mohorjeve družbe zdelo važno dejstvo, da so boji s Turki veljali za vojno na braniku krščanskega sveta. Slovenski plemiči in kmetje naj bi z velikanskimi žrtvami branili krščansko Evropo pred največjo nevarnostjo. Za versko-vzgojne poudarke bi bilo težko najti prikladnejše snovi.

Resda je kakšnih dvajset let pozneje Jakob Sket v svoji prav tako vzorčni mohorjanki Miklovi Zali turški protikrščanski nevarnosti dodal še judovsko, pri čemer je sledil splošnemu prednacističnemu razcvetu srednjeevropskega antisemitizma in seveda

naziranjem, da naj bi bili Judje biblično večni preganjalci Kristusa ter tako v vseh rodovih do današnjih dni nevarni krščanstvu. Toda slovenski ljudje z Judi niso imeli bogvekaj določnih izkušenj, ne dobrih ne slabih, ker pač Judom v tukajšnjih deželah preprosto nikoli ni bilo obstanka; kadarkoli so se vsaj malo ustalili, so jih surovo zatrli. Tako torej tudi ni bilo nikakršnega posebnega spominskega izročila o njih.

S Turki je bilo drugače in tako je že izbira snovi za Jurija Kozjaka bila s krščansko-vzgojnega pa tudi domoljubnega vidika več kot daljnosežna; seveda tudi z literarno zanimivostnega. Zgodovinske poučnosti je bilo k temu mogoče dodajati v poljubni meri (o Turkih in njihovi zgodovini, o cistercijanih oziroma stiških menihih, o bojih za celjsko nasledstvo in podobno).

Kar nekaj odstavkov je Jurčič kot okvirno informacijo v povesti povzel iz historio-grafskih virov in jih tudi napisal v zgodovinopisni maniri – skopo, eksaktno, opremljeno z letnicami in podobnim. – (Že tu kaže dodati, kar je sicer ob priložnosti omenil urednik JZD Rupel, da se je namreč pisatelju sčasoma tak način spremenil v sistematično metodo: pri pisanju zgodovinskih pripovedi se je vsakokrat razmeroma skrbno posvetil raziskovanju snovi, potem pa mu je večkrat težave povzročalo prehajanje iz zgodovinopisnosti v mimetičnost – v romanu Ivan *Erazem Tattenbach*, 1873, naj bi bila po literarnozgodovinskih in literarnokritičnih opazanjih takšna dvojnost ali kar dvoslojnost skoraj moteča in v škodo pripovedno mimetični prepričljivosti).

Potem pa je celoto sproti opremljal s programsko smiselnimi in aktualnimi podrobnostmi. – Tako naj bi rodbina Kozjakov bila eden redkih ostankov staroslovenskega, torej slovensko avtohtonega plemstva; zato naj bi bila tudi po svoji moralnosti drugačna od običajne, nemške gospode – »slovansko« blaga in dobra. Pripovedovalcu se kar same od sebe v tem smislu odvalijo liberalno moralistične besede, da mora gospod sploh biti zmeraj dober s tlačanskimi kmeti; ali pa: *Moj rajniki oče so pravili /.../, da je bilo njega dni le še hujše, ko so bili še tisti psoglavci. Za tistimi so bili pa gospoda prišli, ki tudi niso veliko boljši /... /* V takšnih besedah se seveda sliši že Jurčičeva poznejša politično nazorska opredeljenost, ko je obveljal za enega osrednjih slovensko-liberalnih politikov. – Stari grajski gospod Marko Kozjak naj bi sina Jurija zredil za dobrega kristjana in dobrega državljana (!), s čimer sta v en mah zajeti dve temeljni vzgojni vrednoti mohorjanskega prizadevanja. Potem pa še podobnega v obilju.

Kot rojen fabulist, ki mu je kdo kasneje kdaj celo očital, da vse podreja učinkovitosti zgodbe, je povestno celoto snoval na sicer nadvse preglednih, vendar dramatično napetih in slikovitih, smrtno nevarnih razmerjih, ki se ne končujejo s krščansko kmečkimi ter turškimi spopadi, temveč so dodatno polna različnih notranječloveških, manihejsko zastavljenih nasprotij – tako med kozjaškima bratoma, od katerih je eden pač skrajno dober in drugi skrajno slab, kakor tudi med Kozjaki in ciganskim Samolom, diabolčno skrivnostnim in nekaznovano hudobnim intrigantom - ki pa spet ni samozadosten pridanič, temveč mu početje narekujejo prvinske maščevalne strasti. Sploh je mogoče ob tem reči, da očitki glede Jurčičevega fabulističnega pretiravanja na račun karakteriziranja (npr. ur. JZD Rupel) ne držijo v celoti, temveč veljajo morda le za »dobre« osebe, kar je hudobnih, so vse razmeroma prepričljivo, nekako predfreudovsko psihološko utemeljene – predvsem grbasti, samopodcenjevalno in maščevalno zasnovani Peter Kozjak, in seveda Cigan Samol.

Z vidika preprostega, čeprav ne nujno kmečkega bralca je v zgodbo in njeno zapletanje tu in tam vključil kakšno značilno ljudsko učinkovito »pravljico«, na primer o sršenih in Turkih, predvsem pa dosledno vztrajal pri prostorski in časovni konkretnosti: pri stiško muljavski deželici in 15. stoletju; seveda je tudi ob tem izbral dovolj učinkovite dogodke in prizorišča – za bitko med Turki in kmeti okrog starodavne muljavske cerkve, ali obzidje stiškega samostana, skrivne rove in podobno, kot kmečko zatočišče jamo ob izviru Krke. Ves čas je imel pač v zavesti, da piše za konkretno misleče in prvinsko radovedne glave.

Enako velja glede vzgojnosti: krščanska starca, stiški opat in zgledni menih Marko Kozjak, sta moža brez sence pregrešnosti; ko je povesti konec in je »janičar« Jurij spet pri domačih, vsi spokojno in skoraj idilično končajo življenje, vdani v božjo voljo: opat Udalrik je dal s pomočjo okoli stanujočih plemenitajev, seosebno mladega Kozjaka, sezidati nov kloster v Stični. – Marko Kozjak vendar ni dolgo užival veselja, živeti pri svojem sinu, ki je bil, vsem sosedom čudež, najboljši mož med kranjskimi plemenitaji. Ime janičar mu je bilo sicer ostalo, vendar nobena tistih grozljivih lastnosti, katere so se vezale navadno s tem imenom. Kmalu je Jurij pokopal svojega očeta, ki je umrl rad in vdan v previdnost božjo, katera mu je bila zadnji del življenja tolikanj oslajšala. Tudi opat Udalrik je šel kmalu za njim počivat v Bogu, ki vse dobro plačuje, vse hudo kaznuje. Bodi torej čaščen in hvaljen!

Morda so zadnje besede v povesti tudi najočitnejši prispevek mohorjanski miselnosti. Pa vendar pripovedne celote niti zaključek izrecno ne označuje za servisni zgled, po katerem se je treba ravnati (kot je storil še Janez Cigler ob koncu svoje *Sreče v nesreči*: 'Tako' – kot je pravkar govorila povest – 'dá Bog včasi že na tem svetu srečo v nesreči, če človek tudi v nesreči vedno Bogu zvest ostane') in ostaja v okvirih vzgojno obzirnejše diskretnosti.

Skratka: Jurčiču je že kar z Jurijem Kozjakom uspel pomemben korak v razvoju slovenskega pripovedništva, čeprav v tistem njegovem predelu, ki velja za manj odličnega: iz poročevalske v uprizoritveno, iz alegorično eksemplične v inscenacijsko naracijo; vzgojno literaturo je osvobodil pretirane služnosti, značaj pripovedi je preveznil v zanimivost, emblematiko nadomestil z določno oprijemljivostjo, abstraktne razpostavne (»jaslične«) figurice preobrazil v značajske osebe, ob katerih je mogoče vsaj pogojno govoriti že o »nagonskem« oziroma spontanem realizmu.

Tam nekje pa je mogoče tudi že govoriti o koncu Jurčičevega začetnega, 'zapisovalskega' obdobja.

SUMMARY

As all young narrative-prose writers, Jurčič began his career by »recording« folk tales; however, he was markedly different: he was rapidly replacing referentiality with staged narration, fairytale etiology and moral service with folk humor. He pluralized the repertoire of folk tales in which he was interested. From here he fairly organically moved to authorial narration and for starters devised two distinctive types of narrative, i.e., the popular and the aristocratic-bourgeois types.

